

BIJBELLEZEN VOLGENS
KAREL DEURLOO

DE TEKST MAG HET ZEGGEN

JOEP DUBBINK

Ter inleiding

‘Soms komt het voor – zelfs in onze tijd – dat je een leermeester ontdekt; iemand die voor jou iets te zeggen heeft en aan wie je gezag toekent. Als je zo iemand ontdekt hebt, blijf je luisteren. En dan kan het gebeuren, dat vroegere uitspraken van deze geestelijke vader pas in een latere periode van je leven voor je oplichten. Wat je vroeger nog in je eigen denkkaders probeerde te plaatsen, krijgt nu pas zijn authentieke plaats omdat inmiddels zo’n leermeester je denkkaders veranderd heeft.’ (*De stem in het gebeuren*, 30)

Op 1 juni 2019 stierf Karel Deurloo, lange tijd de informele maar onbetwiste leider van een groep theologen die zichzelf en anderen leerden de bijbel te lezen op een nieuwe manier. Hoe die leeswijze ontstond en wat die betekende, daarover gaat dit boekje. Het is bedoeld om Deurloo te gedenken en te eren, maar óók bestemd voor nieuwe bijbellezers, op zoek naar toegang in dat vreemde boek dat zich soms voor je opent maar zich soms ook voor je af lijkt te sluiten.

De leden van die Amsterdamse groep voelden zich soms partizanen, en misschien waren ze dat ook wel: op onbekend terrein, geregeld tussen de fronten verzeild geraakt, onverhoedse tegenstand, soms onverwachte medestanders. Alle nadelen van zo’n partizanenbeweging deden zich ook gelden: zelfgenoegzaamheid, tunnelvisie, vastbijten in het eigen gelijk en onderlinge schermutselingen. Maar er was één ongeschreven regel: kom niet aan Karel Deurloo. Hij wist decennialang inspirator te zijn van een intense manier van bijbellezen, goed geïnformeerd en tegelijk betrokken op de ‘zaak’ die in de Schriften aan de orde komt. Veel te vroeg is zijn stem tot zwijgen gebracht. Dat was buitengewoon verdrietig, allereerst voor zijn naaste omgeving maar dan ook voor zijn leerlingen, die nog graag veel langer met hem in gesprek waren gebleven en stimulansen hadden

gekregen. Zij herkennen in hem een type leermeester waarover hij, zeker zonder aan zichzelf te denken, schrijft in het citaat hierboven.

Dit boekje probeert wat lijn in zijn werk aan te brengen. Want hoewel Deurloo veel publiceerde, schreef hij niet één standaardwerk dat je iemand in handen kunt geven en kunt zeggen: 'lees maar, daar staat het allemaal in'. Letterlijk zat ik met ruim 40 boekjes van en over Deurloo om mij heen en moest onmogelijke keuzes maken. Wat neem je op, wat laat je liggen, wat was vroeger vanzelfsprekend en moet je tegenwoordig uitleggen, wat is toch wel gedateerd en niet meer zo relevant? De gemaakte keuzes zijn uiteraard subjectief want als schrijver van dit boekje ben ik geen objectieve waarnemer; ik ben leerling van Deurloo, bij hem gepromoveerd en blijvend door hem geïnspireerd. Dat zal zeker doorklinken in de volgende hoofdstukken, ook al probeer ik enige distantie te bewaren en in het slot-hoofdstuk een begin te maken met een kritische evaluatie van Deurloo's werk. Hopelijk wordt er nog eens een uitvoeriger, wél naar volledigheid strevende studie gepubliceerd over Deurloo's werk, maar dit piketpaaltje moest er toch wel zijn, en ik heb het met plezier geschreven.

Ongeveer halverwege Deurloo's loopbaan, in 1984, schreef hij samen met Rochus Zuurmond (1930-2020) *De bijbel maakt school*, een boekje over de achtergronden van hun manier van bijbellezen. Het werd geschreven uit noodzaak, om zich te verantwoorden en te verweren in het debat dat aan de gang was, en ook enigszins onder protest omdat Deurloo van een 'Amsterdamse School' niet wilde weten. Op de verkleurde omslag van mijn exemplaar is van de ondertitel, *Een Amsterdamse weg in de exegese*, het witgedrukte woord 'Amsterdams' bijna geheel in de lichtgele achtergrond verdwenen. Een omineus teken?! Daarover kun je van mening verschillen. Deurloo zelf was vaak bang dat zijn werk zou verdampen, niet werkelijk wortel zou schieten in kerk en theologie in Nederland. Optimistischer waag ik het te hopen dat veel van zijn gedachten breder ingang hebben gevonden en niet meer als specifiek 'Amsterdams' worden ervaren.

Een weg in de exegese, zo had dit boekje kunnen heten, maar veel meer voor de hand lag uiteraard, *De tekst mag het zeggen*, de slogan waarin heel het werk van Deurloo is samengevat.

Tenslotte iets over taalgebruik en verwijzingen naar literatuur. In de geschriften uit de jaren zeventig en tachtig hanteert Deurloo soms de in die tijd gebruikelijke voorkeursspelling. Dat is in de citaten gehandhaafd, ook waar dat nu niet meer geldt als correct Nederlands. Evidente taal- of drukfouten zijn stilzwijgend verbeterd. De termen 'Oude Testament', 'Tenach' en 'Hebreeuwse Bijbel' worden afwisselend en als synoniemen gebruikt. Voor de onuitsprekelijke Godsnaam gebruik ik de transcriptie JHWH, uit te spreken als: Heer, Eeuwige, Ene, de Naam of hoe dan ook.

Verwijzingen naar literatuur wordt tussen haakjes gedaan met een verkorte aanduiding. Volledige titels met plaats en jaar van verschijnen achterin. Waar geen misverstand mogelijk is wordt verwezen met alleen bladzijde-nummers.

Uithoorn, april 2020

Joep Dubbink

1. Karel Adriaan Deurloo

Dit is geen biografie; daarvoor zou serieus historisch onderzoek met onder meer gesprekken met levende getuigen nodig zijn. Enkele biografische data mogen echter niet ontbreken.

Karel Adriaan Deurloo werd geboren op 25 januari 1936. Tijdens zijn jaren op het Hervormd Lyceum in Amsterdam was het zijn leraar Nederlands, Simon van Lienden, die hem enthousiast maakte voor de studie theologie. Deurloo heeft verschillende malen blijk gegeven van het belang van deze inspirerende docent voor zijn studiekeuze. Aan de theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam trof hij een docentengroep die in 1946 nieuw gevormd was, een groep enthousiaste docenten die elkaar en hun studenten wisten te inspireren. Naast namen als Sevenster, Mönnich en Van Niftrik moet daarbij vooral zijn latere promotor Martinus A. Beek (1909-1987) genoemd worden, van wie hij zich levenslang een leerling wist. Hebreeuws leerde hij van Aleida G. (Liet) van Daalen (1922-2000). In haar benadering van de Hebreeuwse teksten herkende hij veel, wat uitmondde in een levenslange vriendschap en samenwerking. Als verdere inspirator moet zeker ook Frans H. Breukelman sr. (1916-1993) genoemd worden, die lang voor hij in 1968 aan de theologische faculteit van de UvA benoemd werd, al via een eigen circuit van zich liet horen. In alle gevallen ging het om nieuwe wegen die gewezen werden, voorbij aan de op dat moment in de oudtestamentische wetenschap nog alom heersende 'historische kritiek'; wegen die Beek in zijn markante artikel 'Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van de oudtestamentische literatuur' aangaf, maar die ook al waren voorbereid in het werk van Beek's voorganger, Juda Lion Palache (1886-1944).

Na zijn promotie bij Beek in 1967 werd Deurloo jeugd-predikant in Eindhoven (1967-1971) en studenten-predikant in Amsterdam (1971-1975). In 1975 werd hij be-

noemd tot hoogleraar Oude Testament, als opvolger van zijn leermeester.

Vanaf het eind van de zestiger jaren had Deurloo naam gemaakt als belangrijkste voorman van wat al snel de Amsterdamse school ging heten. De beweging kende weliswaar zowel enthousiaste aanhangers als even enthousiaste bestrijders. Als hoogleraar trok Deurloo studenten en promovendi uit binnen- en buitenland. Het aantal onder zijn begeleiding gerealiseerde promoties is moeilijk na te gaan, maar schat ik op zeker veertig tot vijftig; de aantallen hoofd- en bijvakstudenten zijn zeker niet te tellen maar vormen een veelvoud daarvan.

De buitenlandse studenten kwamen in het begin vooral uit Duitsland. Zij ervoeren de stijl van bijbellezen in Amsterdam vaak als een verademing vergeleken bij die aan de Duitse universiteiten, waar het paradigma van de historische kritiek nog lang het enige geldige bleef. Ook trok hij studenten uit landen van het 'Oostblok', vooral uit het toenmalige Tsjechoslowakije. De contacten met Praag vormden een eigen hoofdstuk. Deurloo stond aan de wieg van het *Colloquium Biblicum*, een jaarlijkse conferentie over bijbel en bijbelse theologie die nog steeds gehouden wordt maar zijn wortels heeft in de tijd voor de val van de Muur. In die begintijd werden de colleges in de illegaliteit gehouden; uit de eerste hand ken ik verhalen over colleges op studentenkamers met één stoel en twee stapelbedden vol studenten, met kopieën van de Hebreeuwse bijbel. Het belang van dat onderwijs is door de evangelische theologische faculteit van de Karelsuniversiteit in Praag erkend door hem in 1994 de Jan Amos Comeniuspenning en in 2009 een eredoctoraat toe te kennen. Ook van de Protestantse Theologische Faculteit te Brussel ontving hij in 1995 een eredoctoraat. Gedurende heel zijn loopbaan schreef hij ruim 30 boeken, waaronder veel voor een breed publiek, en een veelvoud aan artikelen. Verschillende van zijn boeken werden vertaald in het Duits of Engels, sommige ook in het Tsjechisch of het Hongaars.

In 1996 werd Deurloo kerkelijk hoogleraar bijbelse theologie voor de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk,

eveneens aan de UvA-faculteit. Hij zag dat niet als een 'mindere' positie, integendeel: hij wilde de resultaten van zijn exegetische werk nog nadrukkelijker vruchtbaar maken voor de theologie, in het bijzonder voor predikanten in opleiding. Hij bekleedde die leerstoel tot aan zijn emeritaat in 2000 maar ook daarna bleef hij actief, onder meer via vele publicaties. Van 2003 tot 2006 was hij bijzonder hoogleraar, opnieuw in de bijbelse theologie, nu aan de Vrije Universiteit, op de leerstoel van de mede door hem opgerichte Dirk Monshouwer Stichting.

Tot dusverre is alleen zijn professionele loopbaan genoemd, maar Karel Deurloo was veel meer: echtgenoot van zijn jeugdliefde Jettie Deurloo-Sluijter, vader van twee dochters, Janneke en Hermine, liefhebber van klassieke muziek, zowel luisteren als musiceren op het zelfgebouwde klavecimbel. Hij kon genieten van poëzie, dichtte zelf een aantal kerkliederen, en kon een goed glas wijn evenzeer waarderen als een glas donker bier in de Praagse binnenstad die hij als zijn broekzak kende. Zijn studenten zullen hem als een bevlogen docent herinneren, zijn promovendi als een zeer betrokken en geïnteresseerd begeleider, die goed wist bij te sturen én los te laten.

Begin 2010 werd Deurloo getroffen door een herseninfarct met vrijwel volkomen afasie als gevolg, waardoor verder theologisch werk onmogelijk werd. Het was moeilijk aan te zien dat voor iemand met zo'n grote begaafdheid, vooral ook verbaal, het spreken vrijwel lijk was geworden. Hij bleef trouw bezoek krijgen van een aantal collega's en leerlingen, die hem verhalen en poëzie voorlazen en hem zoveel mogelijk op de hoogte hielden van hun werk. Op 1 juni 2019 overleed hij na een kort ziekbed, hij werd op 7 juni begraven na een gedachtenisdienst in de Thomaskerk, bijgewoond door een groot aantal mensen waaronder vele leerlingen.

2. Bij het begin beginnen

Het jaar 1967

In de bibliografie van Karel Deurloo (*Unless*, 393-414) vinden we als eerste boek dat hij publiceerde *Dichter bij Genesis*, geschreven samen met Nico Bouhuijs. Die ene zin zegt meteen al veel over wat hem bewoog en hoe hij werkte.

Qua thema gaat dit eerste boek over Genesis. Dat kan geen toeval zijn: het eerste bijbelboek is gedurende heel Deurloo's loopbaan een steeds terugkerend onderwerp, vanuit 'het vermoeden dat de grote bijbelse thema's reeds ten volle in dit boek aan de orde komen', en dat 'juist het boek Genesis representatief [is] voor het geheel van de boodschap van het oude testament' (*Dichter bij Genesis*, achterzijde).

Wie het boek openslaat en begint te lezen, zal ontdekken dat mutatis mutandis voor *Dichter bij Genesis* precies hetzelfde geldt als voor het bijbelboek Genesis zelf. In deze eersteling is bijna alles al vervat, als een bloem in de knop, wat Deurloo theologisch te melden heeft. Zeker is de keuze aan onderwerpen later breder geworden, en wordt veel wat hij hier schrijft dieper uitgewerkt, maar het is opvallend hoeveel karakteristieke theologische inhoud dit eerste boek al heeft. Ook qua werkwijze is het representatief: het heeft twee auteurs. Deurloo schreef een opmerkelijk groot aantal titels samen met anderen, vaak maar niet alleen met zijn levenslange vriend Nico Bouhuijs (1931-2007, lange tijd studentenpredikant te Leiden en maker van een reeks tv-programma's voor IKOR en IKON). Tenslotte is het een boek dat zich nadrukkelijk niet richt op vakgenoten maar op gewone bijbellezers. Het is zelfs niet allereerst als boek geschreven, maar bestaat uit de bewerkte tekst van de gelijknamige televisieserie van de toenmalige IKOR. Stel het je voor in onze tijd: een bijbels leerhuis op tv en dan ook nog een vervolg, een tweede serie, *Dichter bij bijbelse kernwoorden*, resulterend in het boek *Taalwegen en dwaal-*

wegen. Ook dat boek werd nog in 1967 gepubliceerd, met daartussen in Deurloo's proefschrift *Kain en Abel*.

Als u nu niet naar adem hapt, dan ik wel: waar komt deze enorme uitbarsting van publicatiedrift vandaan? Waarom willen deze jonge dertigers zo graag gehoord worden? Er zit een grote urgentie achter, een drang om te spreken, of liever, om de Schriften, allereerst de geschriften van Tenach, tot spreken te brengen en hun eigen verhaal te laten doen. Dat wil je alleen wanneer je het gevoel hebt, dat dat op andere plekken niet of onvoldoende gebeurt.

We volgen zo goed en zo kwaad als dat gaat het spoor dat Deurloo trok door kerk en theologie, academie en samenleving. Daarbij zullen we hem geregeld zelf aan het woord laten in citaat en samenvatting. Dat alles om hem postuum te eren, dat ook; maar vooral om nog eens, en hopelijk niet voor het laatst, aandacht te vragen voor wat hij te zeggen had.

Schepping – Het toneel voor de geschiedenis

Wat wilden Deurloo en zijn kompaan Bouhuijs bereiken met *Dichter bij Genesis*? Het boek vertelt het oude verhaal van Genesis opnieuw, dat verhaal dat de meeste van hun lezers stellig allang zullen kennen. Maar kennen ze het ook écht? Volgens de beide auteurs mag je daar ernstig aan twifelen.

Het eerste hoofdstuk, dat uiteraard handelt over de scheppingsgeschiedenis in Genesis 1, zet in met de metafoor van een toneelstuk: hier wordt het decor klaargezet voor de geschiedenis die zich gaat ontrollen. Daarmee is spelenderwijs het verhaal neergezet als een *verhaal*: het gaat er niet om wat er precies gebeurd is, maar om wat *verteld moet worden*.

Klaarblijkelijk leverde de eerste uitzending zoveel schriftelijke vragen op dat Bouhuijs en Deurloo zich genoodzaakt zagen daar in de volgende uitzending op terug te komen – dat kon, het was *live TV*. Eén van die vragen gaat over geloof en evolutie, en dwingt het tweetal om hun visie daarop duidelijk te maken. Dat doen ze zonder omhaal: Genesis gaat niet over natuurwetenschap, ons wereldbeeld

is heel anders dan het antieke. Je kunt het verhaal ook niet redden door de dagen als perioden te beschouwen, en dat moet je ook niet willen: het zijn binnen het verhaal concrete dagen. Er wordt dus radicaal gekozen voor *narrativiteit* (al zal die term pas later in zwang raken). Tegelijk is juist wat hier verteld gaat worden 'geschiedenis', maar dan niet historie, met jaartallen en kale feiten, maar echte geschiedenis die van God uit in gang wordt gezet. We horen begrippen die altijd kernwoorden in Deurloo's theologie gebleven zijn.

Israël

Eveneens kenmerkend is, dat op de eerste bladzijden al duidelijk wordt gemaakt dat de geschiedenis die hier gaat beginnen twee hoofdpersonen heeft. Anders dan verwacht zijn dat *niet* god en mens – god in z'n algemeenheid, daarom nadrukkelijk met kleine letter geschreven – maar 'de God van Israël en zijn volk'. En dan valt op de eerste bladzijden al het begrip *pars pro toto*. Want wie bang is dat het nu alleen maar een onderonsje gaat worden tussen dat ene volk en hun particuliere godheid, die krijgt te horen dat het *in* Israël om heel de mensheid gaat.

'... Israël vertegenwoordigt allen.

Toegepast op Kanaän: dit land - geografisch gezien een vlekje op de wereldkaart - staat *pars pro toto* voor de gehele aarde. Zo representeert de geschiedenis van de God van Israël met zijn volk de geschiedenis van de hele mensheid, de wereldgeschiedenis. En nu worden wij, als niet-joden, uitgenodigd om aan deze geschiedenis deel te nemen. Als dat niet zo was, dan had het horen en leven naar de Schrift geen enkele zin, want de meesten van ons zijn geen joden, zijn geen kinderen van Abraham, Isaäk en Jakob' (*Dichter bij Genesis*, 10).

Het is duidelijk dat dat 'representeren' nog wel nadere uitleg vraagt. Maar eerst worden de begrippen jood, heiden en christen hier meteen, ontregelend, opnieuw gedefinieerd:

‘Men denkt vaak: er zijn drie soorten mensen.

Je hebt joden, en die weten er wel wat van; je hebt christenen en die weten er alles van; dan heb je ook nog de heidenen, die weten er niets van en moeten dan ook nodig bekeerd worden’ (idem).

Maar die gedachte is een misvatting, daar moeten we van bevrijd worden. Vlot wordt uitgelegd dat jood en heiden functionele begrippen zijn, dat elke niet-jood als zodanig een heiden is maar *als heiden* wordt opgeroepen mee te doen met deze geschiedenis. Verbazend is, dat de christen in de nadere uitleg ontbreekt.

Intussen gebeurt hier wel iets! Je moet hier uiteraard de losse stijl opmerken en de humor waarderen die zeker bedoeld zal zijn, maar zo wordt de lezer voor zij het weet losgemaakt van een al te steile binnenkerkelijke leeswijze. Begrippen worden ontdaan van hun traditionele associaties en geherdefinieerd, of liever, er wordt doorgevraagd naar hun grondbetekenis. In die lijn gaat het door: via het Hebreeuwse woord *èrèts*, dat zowel ‘het land Kanaän’ als ‘de hele aarde’ kan betekenen, wordt dat pars pro toto nog eens uitgediept.

Meer over de aanpak

Ook intertekstualiteit functioneert vanaf het allereerste begin, zij het nog niet onder die naam: *tohoe wabohoe*, het ‘woest en ledig’ van Genesis 1:2, wordt via Jeremia 4:23 verbonden met het verbreken van het verbond: dát is pas chaos, woestheid en ledigheid, wanneer het volk zich niet meer aan Gods verbond houdt. Het kosmische wordt dus niet als een fenomeen op zich, een interessant weetje, beschouwd, maar meteen in het maatschappelijke gebeuren getrokken.

Tegelijkertijd is er ook ruimte voor het verhaal *als verhaal*. Het licht van Genesis 1:5 mag ook letterlijk schitteren, het wordt vergeleken met een zonsopgang op vakantie – eigenlijk niet zo’n passend beeld, omdat de zon pas op de vierde scheppingsdag verschijnt. De auteurs doen moeite om de verrukking van het verhaal over de schoonheid van

de schepping over te brengen: Genesis 1 als gedicht, als lofzang op die schepping – dus niet als ‘historie’. Tegelijk wordt gewaakt voor esthetiek: het is niet mooi maar *goed* wat God schiep, geschikt voor zijn doel.

Het scheppingsverhaal van de mens is in feite een kleine verhalende antropologie. Deurloo heeft daar later in *De mens als raadsel en geheim* (1988) nog eens bijzondere aandacht aan gewijd. Hier moet al één aspect daarvan gemeld worden, dat methodisch van belang is: de mens in het scheppingsverhaal komt voor als *aangesprokene*. Er wordt hem, haar, verantwoordelijkheid gegeven voor de aarde. De hemel is immers de plek van God, de aarde is door Hem aan de mensenkinderen gegeven (Ps. 115:16) om daar verantwoordelijkheid voor te dragen.

‘... Van de mens wordt verwacht, dat hij op een zelfde wijze verantwoordelijk zal zijn voor de aarde, zoals God dat is voor de hemel.

Wat betekent dus naar Gods beeld geschapen zijn: *mens* zijn, heersen over alles wat op aarde is in een verantwoordelijkheid, die de wijze waarop God heerst, weerspiegelt...’ (*Dichter bij Genesis*, 28).

Ook het als man en vrouw geschapen zijn wordt niet uitgelegd richting (hetero)seksualiteit, maar in diezelfde lijn:

‘Man en vrouw zijn impliceert: samen-zijn, voor elkaar instaan, op de ander gericht zijn. Ook dit is een aspect van het beeld Gods. Zoals God instaat voor alles wat hij geschapen heeft, en dus allereerst voor zijn mens, zo zal de mens nu van zijn kant instaan voor zijn mede-mens. Het beeld Gods *is* dus niet iets in de mens, een vast gegeven, maar *wordt* werkelijkheid wanneer de mens het engagement waagt om, gelijk God voor de hemel, z’n verantwoordelijkheid voor de aarde te realiseren’ (*Dichter bij Genesis*, 28-29).

De herhaling laat ik met opzet horen, die geeft het belang

aan: in minder dan een bladzijde drie keer 'instaan voor', drie keer het woord 'verantwoordelijkheid', en nog eens engagement: de kijker of lezer kan niet op zijn lauweren rusten en zich koesteren in de status die beeld-van-God-zijn met zich meebrengt. Hij en zij moeten aan de slag. Het ligt voor de hand hier de echo te zien van de zestiger jaren van de vorige eeuw, waarin een nieuwe generatie nadrukkelijk die verantwoordelijkheid oppakt.

Samengevat: we zijn nu nog maar enkele bladzijden op streek, maar de lezer, of de kijker naar het tv-programma, is al meteen in een actieve modus geplaatst, wordt zelf een aangesprokene. De auteurs spreken hem of haar aan, maar in feite zeggen ze dat Genesis *zelf* bedoelt, die lezer aan te spreken. Ook dat zal een kenmerk blijven van Deurloo's theologiseren: het gaat hem om die aanspraak van de tekst. Natuurlijk wordt er ook kennis overgedragen; de lat ligt voor een tv-serie voor een breed publiek zelfs verrassend hoog. Geregeld bieden ze historische of taalkundige informatie, en af en is er ook ruimte voor intellectueel plezier in een verworven inzicht of een ontdekking. De schrijvers, en dat zal voornamelijk uit de koker van Deurloo komen, zijn goed op de hoogte van de exegetische discussies van die dagen en nemen posities in die weliswaar verdedigbaar maar niet onomstreden zijn. Vooral de relatief late datering van de scheppingsverhalen (6^e eeuw v.Chr., de tijd van de Babylonische ballingschap of kort daarna) zal destijds onder exegeten op flinke weerstand zijn gestuit, evenals de consequent 'Israëlitische', Joodse manier van lezen waarbij de tekst in zijn huidige gestalte de maatstaf is en rabbijnse pre-kritische bronnen evenzeer mee mogen doen als kritische commentaren.

Daarbij blijven ze echter kritisch. Ze geven de rabbijnse uitleg van Genesis 2:20, de vrouw als 'hulp tegenover' de man (Statenvertaling). De rabbijnen zien in deze uitdrukking twee mogelijkheden geschetst: een goede vrouw is de man tot hulp, een slechte is zijn tegenover! Bouhuijs en Deurloo bieden deze uitleg eerder uit curiositeit of voor het contrast: ze tonen zich niet overtuigd en geven een eigen uitleg, waarbij het 'hulp van' op het niveau van

goddelijke hulp wordt gebracht en het 'tegenover' wordt gezien als heilzame tegenspraak.

Op grond van deze eerste publicatie is er al heel wat te zeggen over richting en methode. Die zal, zeker voor 1967, het karakter van een frisse wind hebben gehad. Gebruik van gegevens uit de bijbelwetenschap, open voor de Joodse traditie, niet blind voor de ontwikkeling van de bijbeltekst maar dat is nooit het doel op zich: het gaat om de tekst die de lezer aanspreekt. Wie naar bronnen vraagt voor deze nieuwe aanpak hoort veel terug van het werk van Frans Breukelman over Genesis 1 (diens grote artikel 'Im Anfang' verscheen weliswaar pas in 1968 maar zijn gedachten waren mondeling en in stencilvorm allang bekend). Dat beiden aan hem schatplichtig zijn is duidelijk, maar ze ontwikkelen ook iets eigens: een combinatie van sterke betrokkenheid op de tekst vanuit een eigentijdse vraagstelling.

Taal- én dwaalwegen

Hun volgende gezamenlijke publicatie *Taalwegen en dwaalwegen* maakt dat nog duidelijker. Dit boekje is anders opgezet dan *Dichter bij Genesis*: het bespreekt bijbelse kernwoorden dwars door de hele bijbel heen, en is daarbij nog nadrukkelijker bezig met het rechtzetten van misverstanden, 'dwaalwegen'. Wat die kernwoorden betreft lijkt het boekje op *Bijbels ABC* van Miskotte, dat ook een keer met naam en toenaam wordt geciteerd, één van de weinig keren dat naar andere bronnen dan de bijbel verwezen wordt (*Taalwegen*, 74). Ook Miskotte werkt met kernbegrippen, maar hij kiest die anders. Hij begint met de kern, de 'leer', de 'Naam', de 'godsnamen' en zelfs 'de orde der deugden Gods'. Zulke zware woorden maken zijn boekje voor een nieuwe generatie moeilijk toegankelijk. Bouhuijs en Deurloo delen die bijbelse woordenschat ongetwijfeld met hun leermeester Miskotte, maar voor hún boekje kiezen ze andere woorden, een keuze die volgens het voorwoord is ingegeven door pedagogische intenties:

'We hebben ons afgevraagd welke woorden men in het zogenaamd christelijke spraakgebruik pleegt te hantieren en in hoeverre deze in de bijbel zèlf een al dan niet centrale plaats innemen. ... Vaak blijkt dan hoe nonchalant en onzakelijk we met die à te bekende woorden plegen om te springen' (*Taalwegen*, 7).

Het gaat hen dus om serieuze misverstanden over kernbegrippen, zoals tijd en eeuwigheid, hiernamaals en hel, naastenliefde, de duivel, engelen. *Die* rechtzetten, dat doen ze met verve en op een bijna schoolse manier, met vaak nog even een samenvatting aan het eind: hemel staat *niet* tegenover hel (maar tegenover aarde); het leven op aarde is *geen* toelatingsexamen voor het hiernamaals, en de hemel is *niet* ons toekomstige Walhalla (*Taalwegen*, 15). Wat dat laatste betreft, een flinke steen in de theologische vijver van die tijd, haasten de auteurs zich, toe te voegen dat er ook nog wel iets bijbels te zeggen is over de toekomst van een mens na diens dood. Hun belofte om daar later op terug te komen maken ze echter voor zover ik kan zien niet waar. Daarvoor is hun focus te zeer gericht op de aarde onder de hemel, en wat hier aan geschiedenis te beleven valt.

Keuzes en methode

De thema's beginnen zich na het Genesis-boek te verbreden, en beperken zich niet tot Thora of zelfs Tenach. Ze worden aangereikt vanuit het actuele 'christelijke spraakgebruik'. Hoewel hun publiek, de televisiekijkers, toch in principe de hele samenleving omvat, verwachten ze daarbij wel een zekere bekendheid met het christelijke of kerkelijke taalgebruik, want juist daarover willen ze opheldering geven. Het spreken vanuit de eisen van de actualiteit valt in eerste instantie wel mee, of tegen, hoe je het maar wilt zien. Een hoofdstuk als 'De geschrokken natuur' begint met een vrij abstracte discussie over de oorsprong van onze cultuur die ligt in Jeruzalem, Athene en Rome, naar aanleiding van de vraag of het Israëlitische ons toch niet minder vreemd is dan de auteurs waar willen hebben. Zij leggen in het antwoord toch de nadruk op het 'vreemde en ontoe-

gankelijke' van de bijbeltekst. Als een voorbeeld geven ze Psalm 114, en benadrukken dat de daarin gebruikte beelden wel 'een aanslag op onze Hollandse nuchterheid' doen. De verbindingen met de verhalen van de uittocht uit Egypte, de woestijntijd en de intocht in het beloofde land worden aangewezen, en dan wordt uitgelegd hoe de natuur hier een halt toe wordt geroepen door de psalmdichter, maar natuurlijk op gezag van JHWH:

'krimp ineen, aarde, voor het aangezicht van de Heer,
voor het aangezicht van de God van Jakob...'
(*Taalwegen*, 76).

Pas dan komt geleidelijk de wending naar de actualiteit. Het zo aanspreken van de natuur wordt vergeleken met de Europeanen, die er in de afgelopen eeuwen in slaagden de natuur naar hun hand te zetten, en hoewel de 'sinistere paddenstoelen' van de atoombommen niet ongenoemd blijven wordt dat heersen over de natuur nog niet echt als problematisch gezien – het eerste rapport van de Club van Rome zou ook pas enkele jaren later, in 1972, verschijnen. Uiteindelijk, op de laatste bladzijden, valt het woord 'revolutie', wordt Psalm 114 een protestsong genoemd en zijn we voluit in de sfeer van Bob Dylan's *The times they are a-changin'* (1964). Tegelijk blijft de focus strikt theologisch: *waarom* durft de Psalmdichter zo te spreken?

'Hij spreekt in de overtuiging dat de God van Jakob de Heer is der ganse aarde. ... Deze God is niet de garant van de bestaande orde, maar Hij heeft zich zo opgesteld, dat er iets kan gaan gebeuren, namelijk dat wij, die van nature denken dat we het niet zullen halen, als "jij en ik" mogen leven. Daarom is het zinvol – zinvoller dan veel christenen denken – om op te roepen tezamen met Israël tegen de klippen op te protesteren, tegen "het moet zo zijn", tegen de bestaande orde, de status quo, de ontmenselijkende machten, waaraan je, zegt men, "toch niets kunt veranderen", tegen arm is arm en rijk is rijk, tegen hebben is hebben, tegen wit is wit en zwart is

zwart... Of het moest zijn dat we het niet de moeite waard vinden te bedenken dat Israël en wij in een verbond staan mèt God tégen het lot' (*Taalwegen*, 77-78).

In deze alinea, die het slot van de achtste uitzending vormt, laten de auteurs zich kennen als lezers met hun eigen context. Dat komt niet in mindering op hun uitleg, integendeel, zo werkt het met deze teksten die telkens weer ter sprake komen in nieuwe verbanden! We zullen deze Psalm nog eens tegenkomen, en merken hoe in een andere context waar andere vragen gesteld worden, diezelfde tekst ook een andere toespitsing krijgt.

Engelen

Wie de bijbel op deze manier thematisch leest maakt keuzes, kiest bepaalde begrippen, focust op sommige teksten en laat andere liggen. Dat kan niet anders, maar het maakt de krachtige stellingnames van de beide auteurs soms wat zwak gefundeerd. Als voorbeeld de engelenleer.

Het is goed bijbels om de engel allereerst als boodschapper neer te zetten, want zo functioneert die vrijwel steeds in Tenach. Bij de overgang naar het Nieuwe Testament wordt een interessante observatie gedaan: waar Jezus verschijnt, zijn engelen overbodig, ze zijn er alleen vóór hij zelf kan spreken, in de velden van Efrata, en wanneer hij dat niet meer kan, in het graf (*Taalwegen*, 95-96). Helemaal houdbaar is dat echter niet. De engelen die Jezus dienen na zijn verzoeking door de duivel, en de engel in Getsemane (Mat. 4:11, Luc. 22:43), zijn misschien nog te zien als louter aankleding. Opvallender is dat in het hoofdstuk over engelen en ook in dat over de duivel een verwijzing ontbreekt naar de traditie van de duivel als een gevallen engel (Luc. 10:18, vgl. 2 Petr. 2:4) die juist onder traditionele christenen populair is. Het hele complex van gedachten rondom 'de duivel is (!) een gevallen engel' wordt niet behandeld, terwijl hier toch allerlei vragen liggen: wat zegt dit over de duivel als een reële 'persoon', die ook nog eens uit de hemel afkomstig zou zijn? Hebben

ze niet aan deze teksten gedacht, of pasten die niet goed in hun verhaal? Vermoedelijk was hun focus op iets anders gericht.

De opkomst van satan

Methodisch interessant is het gebruik van historische ontwikkeling. We zagen al Deurloo's verzet tegen eenzijdige aandacht voor de tekstontwikkeling in plaats de tekst in zijn uiteindelijke vorm. Daarbij wordt soms vergeten dat hij allerm minst een tegenstander is van het begrip ontwikkeling. In het hoofdstuk over de satan / de duivel wordt duidelijk gemaakt, hoe deze figuur zich juist in de late periode van het Oude Testament en daarna breed maakt, en functies aan zich trekt die in het Oude Testament doorgaans nog waren voorbehouden aan 'de goden' of de chaosmachten, en soms zelfs aan God zelf. Die ontwikkeling begint al in de boeken van Tenach.

In 2 Samuël 24 is het God die David tot een rampzalige volkstelling aanzet, met alle vragen van dien. In de hervertelling in 1 Kronieken 21 corrigeert de Kronist dat, en is het in precies dezelfde formulering ineens de satan die dat deed! Waarom? Ineens zitten we midden in een existentiële vraag. De tekstwijziging heeft te maken met het moeizame vinden van antwoorden op de vraag naar de oorsprong van het kwaad:

'Israël heeft er mee geworsteld, maar is er nooit uitgekomen. Waar komt het kwaad, d.w.z. datgene wat het leven onmogelijk maakt, vandaan? ...

Een ding houden de bijbelschrijvers vast: de God van Israël wil voor zijn mens alleen het goede. Hij is *niet* de auteur van het kwaad. Het boze kan niet van Hem uitgaan en het kan evenmin besloten liggen in "de natuur" van mensen (en dingen), want dan zou God toch *indirect* de schepper van het kwaad zijn.

Israël houdt de gods-naam *heilig*! Maar de vraag naar de oorsprong van het kwaad blijft open. Op dat moment introduceert de bijbelschrijver, in grote theologische

verlegenheid, de figuur van SATAN, de personificatie van het kwaad' (*Taalwegen*, 83).

Vervolgens wordt verteld dat deze satan-figuur carrière maakt in de periode na het Oude Testament, en in het Nieuwe Testament een veel meer geprononceerde rol gaat spelen. Door die manier van spreken is duidelijk, dat satan als een literair en traditie-historisch gegeven wordt beschouwd, niet als een reële historische persoon. Maar dat komt niet in mindering op de spanning die er staat op dit thema:

'Akkoord, een legendarische figuur, maar geen scherts-figuur, daarvoor is de zaak waarmede de schrijvers bezig zijn te ernstig!' (idem).

Dit zal veel lezers destijds en wellicht nog, zwaar op de maag hebben gelegen, maar het is het gevolg van een radicale keuze voor de tekst en zijn boodschap in plaats van voor een te reconstrueren gebeurtenis *achter* de tekst. Ook dat ligt in het adagium 'De tekst mag het zeggen' besloten.

Taalwegen

Het spannende van dit boek, nog meer dan bij het boekje over Genesis, is het heen-en-weer tussen serieuze exegese en vragen van de eigen tijd. Als altijd is daarbij de vraag, in hoeverre je daarbij de keuze van de teksten en de methode van uitleg laat functioneren ten behoeve van de uitkomst. Dat blijft een kritisch afwegen waarover altijd discussie mogelijk is. Feit blijft, dat beide auteurs hun huiswerk zo goed mogelijk doen en je nergens het gevoel krijgt dat de teksten gewrongen worden en moeten buikspreken. Uit de keuze van teksten is natuurlijk wel een voorkeur af te leiden, maar dat is inherent aan elke omgang met de bijbel op deze thematische manier. In de volgende hoofdstukken kijken we hoe Deurloo bij andere thema's en verderop in zijn loopbaan met die vragen omgaat.

Op 1 juni 2019 overleed Karel Adriaan Deurloo (1936-2019), een van de meest spraakmakende bijbelwetenschappers in de afgelopen halve eeuw in Nederland. Zijn manier van bijbeluitleg was verrassend, actueel en voor generaties bijbellezers inspirerend. Daarbij ging het hem altijd om wat de tekst te zeggen heeft. De tekst heeft een eigen stem die de lezer ook nu aanspreekt.

Wat was zijn geheim? Dit boek volgt het spoor van zijn vele publicaties en doet een poging het geheim van de leeswijze van Karel Deurloo te ontsluiten. Niet alleen om hem te eren en pareltjes van zijn manier van lezen nog eens voor het voetlicht te brengen, maar ook om nieuwe lezers te stimuleren nieuwe wegen te gaan, met behoud van wat te leren valt van een bevlogen en vakkundig bijbellezers.

Joep Dubbink (1958) studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde in 1997 bij Karel Deurloo op een proefschrift over Jeremia. Hij is predikant te Uithoorn (PKN) en bijzonder hoogleraar Bijbelse Theologie op de Dirk Monshouwer leerstoel aan de Vrije Universiteit.

Deze uitgave verschijnt op initiatief van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij, in een reeks over theologen die hebben bijgedragen aan een kritische en maatschappelijk betrokken theologie.

Kokboekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 700

9 789043 534734